

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ

Розкрито та обґрунтовано основні методологічні підходи в економічному аналізі та запропоновані їх додаткові елементи

Постановка проблеми. Система показників діяльності підприємства, які виступають предметом дослідження економічного аналізу, знаходяться у взаємозв'язку між собою та мають причинно-наслідкові зв'язки, що вивчаються в методології аналізу. Взаємодія, що виражає зміну стану одного і перехід його в інше, є логіко-методологічним і гносеологічним пізнанням природних, суспільних, економічних явищ. Відносно останніх – завдання виключно економічного аналізу. Без вивчення економічних явищ, їх взаємодії, в їх загальному і конкретному прояві не можна зрозуміти ні структури, ні їх властивостей, ні законів дійсності.

Актуальність. Економічний аналіз враховує специфіку існування комплексу економічного середовища – макро- та мікро рівні, їх зв'язки, взаємозалежність та взаємоузгодженість. При цьому реалізується поняття системності і комплексності об'єктів, що вивчаються: “немає малого без цілого комплексного об'єкта”, але “немає цілого без окремого, малого”. Отже, важливим для аналізу є врахування сукупності складових об'єктів, ступінь залежності явищ від них, причинно-наслідкового взаємозв'язку.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Предметом економічного аналізу є вся доступна дослідникові реальність, що прийнята у сукупності предметів і явищ, які знаходяться в тих або інших зв'язках один з одним і в постійному русі та розвитку. Ці зв'язки вельми різнобічні, вони знаходять свій прояв відносно частини до цілого і, навпаки, в рівності і нерівності, в явній або неявній супрідяності, взаємообумовленості і взаємозалежності.

Всеосяжний зв'язок явищ, процесів, предметів, що глобально охоплює все суще, створює через “павутину” стосунків щось ціле, яке і є об'єктом дослідження. Особливо важливо виявити тут причинно-наслідковий зв'язок, пам'ятаючи, що причина породжує слідство, а останнє знову обертається причиною наступної події або ситуації, щось нове і так до безкінечності.

Причиною називають таке явище, яке стає наслідком певних змін першочергового стану об'єкта дослідження. Отже, процеси і явища, які розглядаються аналітиками, пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками, за яких зміни одних провокують зміни інших. Особливості цих зв'язків зводяться до наступного: це впроваджений, істотний зв'язок між явищами і джерелами їх розвитку; цей зв'язок є необхідною, стійкою, причинно-наслідковою залежністю; причинно-наслідкова залежність відображає взаємодію між явищами, за якої зміна одного з них позначається на зміні інших. Такі постулати було покладено в основу методології системного та комплексного підходу в аналізі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підходом економічного аналізу передусє діалектичний метод процесу пізнання. Дослідженням даної області було присвячено багато праць українських (Болюх М.А., Бутинець Ф.Ф., Іваненко В.М., Каракоз І.І., Чумаченько М.Г. та інші) російських (Баканов М.І., Ефімова О.В., Кисельов В.В., Шеремет А.Д.), білоруських (Савицька Г.В., Стражев В.В.). За результатами огляду наукової літератури можна зазначити, що більшість авторів розглядають системний та комплексний підходи до економічного аналізу з різним ступенем їх взаємоузгодженості. Так, деякі автори вважають

системний та комплексний підходи тотожними (деякі взагалі розглядають лише один системний підхід, вважаючи його єдиним існуючим), інша група дослідників різнять ці два поняття, але наголошують, що вони тісно пов'язані одне з одним. Є і третя думка, що це різні підходи, але комплексність виходить із системності, бо системність – поняття більш ємне, ніж комплексність, а тому останнє можна розглядати важливою складовою системного підходу.

Постановка задач дослідження. Автори статті ставлять за мету дослідити існуючі методичні підходи в економічному аналізі та розширити їх бачення в світлі сучасної економічної науки.

Методологічне або загальнонаукове значення авторського доробку. В методологічній основі економічного аналізу розрізняють системний та комплексний підходи. Сутність першого полягає в застосуванні тієї чи іншої системи аналізу, що дозволяє надати не лише загальну оцінку впливу усіх факторів разом узятих, але й знайти пайовий вплив на кінцевий результат кожної конкретної причини на основі виявлення усіх причинно-наслідкових зв'язків, що складаються в процесі формування розглядаємих техніко-економічних показників. Значення системного підходу визначено не лише в тому, що складне ціле розчленовується на все менш складні (і, в кінцевому результаті, прості) частини, а в тому, що будучи з'єднаними належним чином, ці частини складають єдине ціле. Системність підходу реалізується через розробку та застосування тієї чи іншої методики аналізу, що відображає вищезазначені вимоги.

Комплексність підходу по відношенню до окремих показників заключається в повноті виявлення усіх причин, що визивають їх зміни; а по відношенню до кінцевого результату – в повноті розгляду впливу на нього усіх сторін діяльності підприємства: технічної і технологічної політики, рівня організації, фінансової, інвестиційної, екологічної і інших видів діяльності підприємства. З цих позицій системний і комплексний підходи нерозривно пов'язані між собою.

Новизна дослідження. Системний та комплексний підходи в економічному аналізі мають фундаментальну властивість – емерджентність – принципова неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей частин, що її складають. Тобто системні властивості цілісного об'єкта якісно відрізняються від властивостей всіх елементів, що входять у систему. Зумовленість властивостей цілого властивостями частин проявляється не безпосередньо, а через зв'язки. Зв'язок в дослідженнях стає повноправним об'єктом аналізу.

Невирішена раніше частка загальної проблеми, яка розглядається в публікації. Економічний аналіз представляє собою комплексне та системне явище, причому методологія комплексності і системності полягає в єдності політичного і економічного, соціального, економічно-соціального, еколого-соціального; в єдності цілого і його частин; в розробці єдиної, універсальної системи показників; у використанні усіх видів економічної інформації тощо. А тому обмежувати підходи до економічного аналізу лише системністю та комплексністю не можна.

Головний зміст. Перш за все, розглянемо існуючі в методології підходи до вивчення аналізу. Системний підхід базується на вивченні об'єктів складних систем, які

складаються з окремих елементів з багатограними внутрішніми та зовнішніми зв'язками. Системний підхід дозволяє більш глибоко вивчити об'єкт, отримати повніше уявлення про нього, виявити причинно-наслідкові зв'язки між окремими частинами цього об'єкта.

Головні особливості системного підходу – динамічність, взаємодія і взаємозв'язок елементів системи, комплексність, цілісність, супідрядність, виділення ведучої ланки. Системний підхід в економічному аналізі дозволяє розробити науково обґрунтовані варіанти господарських задач, визначити ефективність цих варіантів, що дає основу для вибору найбільш доцільних управлінських рішень.

Системність як поняття кібернетичного порядку вимагає дослідження, аналізу об'єкту як єдиного цілого, єдиної системи, що включає інші складові елементи, що знаходяться в певній взаємодії; об'єкту, що є частиною іншого, більш високого рівня системи (метасистеми), в якій він взаємодіє з останніми підсистемами. Цілісність системи, відрізняючись певною завершеністю, передбачає і відособлений аналіз елементів, її складових. Тому системність аналізу органічно пов'язана з його комплексністю. Системність – поняття більш ємне, ніж комплексність, а тому останнє можна розглядати важливою складовою системного підходу [1].

Системність, комплексність методологічного підходу в аналізі проявляються в наступному:

- 1) в органічній єдності економічного та політичного;
- 2) в єдності економічного та соціального;
- 3) в органічному сприйнятті об'єктів аналізу – як економічних, соціальних та екологічних;
- 4) в діалектичному підході до цілого та його частин;
- 5) в розробці та використанні системи показників;
- 6) в комплексному використанні усіх видів економічної інформації.

Комплексний підхід забезпечує ціленаправленість дослідження, методично обґрунтовану схему пошуку резервів підвищення ефективності функціонування підприємства з врахуванням усіх сторін його діяльності. Для об'єктивної оцінки роботи підприємства звітні показники коректуються на основі результатів аналізу. Методологічна єдність системності і комплексності економічного аналізу знаходить своє вираження в єдності політичного і економічного, економічного і соціального, економіко-соціально-екологічного; у єдності цілого і його частин; у розробці єдиної, універсальної системи показників; у використанні всіх видів економічної інформації.

Однією з основних задач аналізу є виявлення факторів, що впливають на роботу аналізованого об'єкта, визначення кількісної величини їх дії, які вирішуються за допомогою факторного аналізу. Під економічним факторним аналізом розуміється поступовий перехід від вихідної факторної системи (результативний показник) до кінцевої факторної системи, розкриття повного набору прямих кількісно вимірних факторів, що здійснюють вплив на зміну результативного показника. Дослідники Капіна А.В., Конєва М.І., Яценко В.А. наголошують на існуванні двох основних підходів до вивчення закономірностей у факторному аналізі: *детермінованому та стохастичному підходах*.

Детермінований підхід направлений на вивчення прямих зв'язків, коли зв'язок між результативним і факторними показниками є функціональним: $N = R \cdot B$. Стохастичний підхід використовують для поглиблення детермінованого аналізу за факторами, за якими не можна побудувати детерміновану модель (опосередковане вивчення зв'язків). Закономірності у філософському сенсі є формами прояву необхідності, будучи похідною якої-небудь причинності (інколи і

віддаленою). Тут ми стикаємося з поняттями детермінованої і стохастичної залежності. Якщо перша означає певну жорсткість зв'язків між явищами, що вивчаються, то друга характеризується імовірнісним (частковим) зв'язком. На нашу думку, така постановка питання не є підходом, а все ж таки розуміється як метод аналізу.

Крім того, зазначені автори наголошують на існуванні дедуктивного та індуктивного підходів як двох сторін процесу вивчення явищ, в яких проявляється єдність і нерозривний зв'язок аналізу та синтезу. На початковій стадії аналізу того чи іншого показника вивчення відбувається від загального до часткового, що представляє собою *дедуктивний* підхід дослідження. На стадії узагальнення вивчені складові аналізованого показника розглядаються з врахуванням впливу їх на загальні аналізовані показники, що представляє собою *індуктивний* підхід дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Першоджерелом економічної інформації для рішення задач аналізу слугують дані бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку про стан та використання усіх видів ресурсів виробництва, процеси виробництва продукції, її реалізацію, фінансові результати та інше. Однак дані обліку самі по собі не забезпечують достатнього інформування робітників управління про хід виконання планових завдань, досягнення високих або низьких показників, факторів, що на них впливають, про причини позитивних або негативних відхилень в роботі підприємства. Для управління важливо вивчити облікові та звітні дані, тобто обробити, осмислити господарські процеси і явища, прийняти рішення щодо поліпшення діяльності підприємства. Вивчення облікових даних шляхом перетворення їх в широке коло економічної інформації, її усвідомлення та використання в управлінні досягаються саме за допомогою економічного аналізу.

Аналіз належить до класу інформаційних (кібернетичних) систем, так як він є функцією управління, предметом і продуктом якого виступає інформація. Під інформацією розуміють впорядковані повідомлення про господарські процеси та явища, які відбуваються в результаті господарської діяльності. Сукупність визначених даних та знань про них. Аналіз не обмежується лише економічними даними, а широко використовує технічну, технологічну та інші види інформації. В основу раціонального потоку інформації покладені принципи єдності, оперативності, об'єктивності відображення, які є складовими принципами безпосередньо аналізу як науки. Склад, зміст та якість інформації прямо пропорційна якості та дієвості аналітичної роботи. До того ж, інформація виступає елементом у системі управління і є фундаментальним поняттям кібернетики. Різноманітна за складом інформація для цілей аналізу є результатом функціонування підсистем планування, обліку та регулювання – інших складових частин системи управління.

Вочевидь, економічний аналіз виконується на різних ступенях управління і всякий раз визначається потребами інформації для задач управління. Тому слід виділити *інформаційний підхід* в економічному аналізі, при якому аналіз виступає як генератор аналітичної інформації для потреб управління.

Економічний аналіз займає особливе місце в процесі підготовки і прийняття управлінських рішень. Необхідність в проведенні аналізу визначається на таких стадіях прийняття рішень: попереднє вивчення господарських процесів і явищ, аналіз реального стану діяльності господарства, вибір варіантів господарських процесів, оцінка відповідності економічного аспекту в підготовлених

варіантах рішень іншим аспектам управління, узагальнення або синтез результатів аналізу та обґрунтування управлінських рішень. За допомогою аналізу можна оцінити технічний, технологічний, організаційний, економічний та соціальний розвиток підприємства у різні періоди його функціонування. В арсеналі методики економічного аналізу є як формальні процедури, так і неформальні операції, які виконуються аналітиками творчо. Отже, при здійсненні аналізу для задач управління необхідно враховувати *аспектний підхід*, сутність якого заключається в тому, що при роботі аналітик враховує різні аспекти діяльності підприємства, які впливають на результати його діяльності: політичні, економічні, соціальні, правові, організаційні, технічні та технологічні тощо, які формують різні аспектні дані для аналізу.

Дослідження будь-якого процесу або об'єкту в економічному аналізі розглядає усі види ресурсів – трудових, матеріальних, технічних, енергетичних, фінансових та інших одночасно на усіх стадіях його протікання. В економічних дослідженнях найбільш розповсюдженим і доцільним (а в умовах застосування сучасних засобів обробки інформації і управління виробництвом також необхідним) є відображення економічних взаємозв'язків у вигляді математичних формул або математичних моделей виробничих процесів. Використання при аналізі аналітичних моделей дозволяє абстрактно відобразити основні взаємозв'язки, що існують в реальній господарюючій системі, а також вивчити господарські процеси. У загальному вигляді будь-який взаємозв'язок можна представити як виробничу функцію.

Функція – математичне поняття, яке виражає залежність одних величин від інших, а в економічному аналізі – дозволяє надати найбільш загальне уявлення про будь-який взаємозв'язок економічних показників. Першочергове представлення взаємозв'язку аналізуємого показника у вигляді аналітичної функції може формуватися на основі: визначення конкретних факторів вивчаємого показника, встановлення послідовності впливу окремих факторів і поділ їх на кількісні та якісні, виявлення характеру залежності вивчаємого показника від окремих факторів, представлення конкретного

взаємозв'язку вивчаємого показника з впливаючими на нього факторами. При цьому, досліджується весь комплекс як корисних функцій, так і даремні дії будь-якого процесу або явища.

Під функцією будь-якого процесу розуміється певний перелік корисних операцій, а також чисельність і якість результатів, які повинні складатися при виконанні ним свого призначення. В результаті дослідження виявляють функції, за якими формується їх класифікація і будуються функціональні моделі досліджуємих процесів. Потім знаходять непотрібні або навіть шкідливі прояви, що ведуть до негативного впливу на досліджує мий об'єкт, і, в кінці кінців, на основі вищезазначених заходів розробляються конкретні рішення щодо зменшення негативного впливу. Даний підхід – *функціональний* – дозволяє в повній мірі розкрити усі взаємозв'язки, що складаються в процесі формування техніко-економічних показників. Отже, такий підхід є необхідним при дослідженні функцій об'єкта та його елементів з метою найбільш повного задоволення заданих вимог у виборі раціональних шляхів їх реалізації.

Перспективи впровадження авторських результатів. Таким чином, результатом дослідження методичних підходів в економічному аналізі авторами статті було розширено їх кількість шляхом впровадження інформаційного, аспектного та функціонального підходів.

Список використаної літератури:

1. *Баканов М.И., Шеремет А.Д.* Теория экономического анализа: Учебник. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.
2. *Калина А.В., Конєва М.І., Яценко В.А.* Современный экономический анализ и прогнозирование (микро- и макроуровни): Учеб.-метод. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП, 2003. – 416 с.

ЗОРИНА Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент Національної академії статистики, обліку та аудиту